

kâî, *Şerhu Uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-çema'â'a* (nşr. Ahmed Sa'd Hemedânî), Riyad, ts. (Dâru Tayyibe), I, 204-205; II, 378; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Uşûlû'd-dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 114-116; a.mlf., *el-Esmâ' ve's-şifât* (nşr. Muhammed Aruçi, doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 26-28; İbn Hazm, *el-Faşl*, II, 128-129; V, 32-35; a.mlf., *el-Uşûl ve'l-fürû'*, Beyrut 1404/1984, II, 201; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 141-144; Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî, *Uşûlû'd-dîn* (nşr. H. Peter Linss), Kahire 1383/1963, s. 88-90; Gazzâlî, *el-Makşadü'l-esnâ*, s. 6-23; Neseî, *Bahrü'l-kelâm*, Konya 1327, s. 19; Ebû'l-Kâsım İbn Kasî, *Hâl'u'n-na'leyn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1174, vr. 65^b; Nüreddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fi uşûli'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dimaşk 1399/1979, s. 28-29; a.mlf., *el-Kifâye*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 2271, vr. 18^a; Muhammed b. Eşref es-Semerkandî, *eş-Şahâ'ifi'l-İlâhiyye* (nşr. Ahmed Abdurrahman eş-Şerîf), Küveyt 1405/1985, s. 395-398; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyînât* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1396/1976, s. 18-26; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 205; II, 123-131; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, VI, 185-210; XII, 168-169; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâ'id* (nşr. Ma'rûf Mustafa Züreyk - M. Vehbî Süleyman), Beyrut 1414/1994, I, 16-18; Tâceddin es-Sübkî, *Mâtürîdî'nin Akide Risâlesi ve Şerhi* (trc. M. Saim Yeprem), İstanbul 1989, s. 68-72; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul, ts. (Dâiretüt-tibâatî'l-âmire), II, 403; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), V, 400-403; Feyz-i Kâşânî, *İlmü'l-yakîn*, Kum 1358 hş., I, 97-98; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Bulak 1870, s. 56; Seffârîni, *Levâmi'u'l-envârî'l-behiyye*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), I, 29-31, 119-123; Ahmed b. İbrâhim b. İsâ, *Tavzîhu'l-makşid ve taşîhu'l-kavâ'id fi şerhi Kaşidetü'l-İmâm İbnü'l-Kayyim*, Beyrut 1406/1986, I, 68-71; M. Mahmûd Ebû Rahîm, *el-İmâm 'Osman b. Sa'id ed-Dârimî ve difâ'uhû 'an 'Akidetü's-selef*, Beyrut 1410/1990, s. 108-112; Ziyâeddin el-Cemâs, *et-Tefekkür fi'l-esmâ' tarîku'l-ulemâ'*, Beyrut 1410/1990, s. 75-86; Muhammed Aruçi, "el-Esmâ' ve's-şifât fimâ beyne 'ulemâ'i's-selef ve ehli'l-i'tizâl", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1997, s. 31-46; Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *Dîa*, XI, 404-405.

İLYAS ÇELEBİ

İSKÂFÎ, Ebû Ali

(bk. İBNÜ'L-CÜNEYD).

İSKÂFÎ, Ebû Ca'fer

(أبو جعفر الإسكافي)

Ebû Ca'fer Muhammed
b. Abdillâh el-İskâfî
(ö. 240/854)

Bağdat Mu'tezilesi âlimlerinden.

Semerkant asıllı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi ve ailesinin Irak'ta yerleştiği yere nisbetle İskâfî diye anıldı. Terzi olarak hayata atılmış olmasına rağmen

kelâm konularına ilgi duydu. Bilgisini arttırmak için devrinin önde gelen kelâmcılarıyla temas kurup asıl mesleğini ihmal ettiğinden ailesi zor durumda kaldı; özellikle annesi ve amcası onun para kazanması gerektiğini söyleyerek kelâm ilmiyle uğraşmasına karşı çıktı. Bu esnada Ca'fer b. Harb, İskâfî'yi himayesine alıp Mu'tezile kelâmına yönlendirdi ve ailesine her ay muayyen bir para gönderdi. Zekâsı, geniş bilgisi ve üstün ahlâkî özellikleriyle temayüz eden İskâfî, Abbâsî Halifesi Mu'tasım - Billâh'ın takdirini kazandı ve onun tarafından Mu'tezile doktrininin güçlendirilip yayılması işiyle görevlendirildi. Kaynaklarda uzun bir ömür sürdüğü belirtilen İskâfî'nin Ca'fer adında bir oğlu olduğu ve idarî görevlerde bulunduğu nakledilmektedir.

İbnü'l-Murtazâ'nın Mu'tezile'nin yedinci tabakası âlimleri arasında zikrettiği İskâfî (*Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 78), yetiştiği ve ilişki kurduğu muhit olması dolayısıyla Bağdat Mu'tezilesi'nin görüşlerini benimsemekle birlikte belli konularda Basra Mu'tezilesi'ne yaklaşır. Bazı kaynaklar onu, Mu'tezile bünyesi içinde İskâfiyye adıyla anılan bir kolun kurucusu olarak gösterir (meselâ bk. Bağdâdî, s. 169-170; İsferyânî, s. 48). Ancak bazı konularda kendine has görüşleri bulunmakla beraber İskâfî'nin gerçekte kendi adıyla anılan bir grup oluşturduğu veya daha sonra bu adla bir zümreleşmenin ortaya çıktığı söylenemez (Watt, s. 282).

Ca'fer b. Mübeşşir'den de faydalanmış olmakla birlikte genel olarak hocası Ca'fer b. Harb ile aynı görüşleri paylaşan İskâfî bazı konularda ondan ayrılır. Mu'tezile'nin çoğunluğuna uyararak Allah'ın her yerde bulunmasını, O'nun her yerde hâkim olması ve tedbirinin her yeri kapsamı şeklinde anlar. Allah'ın hay sıfatını kâdir olması mânâsında yorumlar. Allah'ın kullarına yönelik hitaplarda bulunmasını kabul etmekle beraber kullarıyla konuşur (müttekellim) olmasını reddeder. Mu'tezile'nin diğer mensupları gibi İskâfî de Kur'an'ın diğer ilâhî kelâmlar gibi sadece okunduğu, yazıldığı ve dinlendiği zaman mevcut olan bir araz olduğunu söyler. Ona göre Allah'ın kelâmı beşer kelâmının aksine işitilmesi, yazılması ve ezberlenmesi bakımından aynı anda birçok yerde bulunabilir.

Siyasî düşüncesi itibariyle Şii - Zeydî bir anlayışa sahip bulunan İskâfî'ye göre fazilette en üstün mertebeyi işgal edenin

(efdal) bulunması halinde bile alt mertebede olan kişinin (mefdûl) imâmeti sahihtir; bundan dolayı Hz. Osman'ın halifeliliğini meşrû görür. Ancak Hz. Ali'nin, Ebû Bekir ve Ömer'den üstün olduğunu açıkça belirtir. Bu bakımdan çağdaşı Câhiz'in *Kitâbü'l-'Osmaniyye*'sinde ortaya koyduğu karşıt düşünceleri, İbn Ebû'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-belâğa*'sında (XIII, 219-295) kısmen muhafaza edilen *Münâkazât*'inde eleştirir. Öte yandan Hz. Ali'nin birçok kimseyi öldürmesinden dolayı halk tarafından seilmeyip Hz. Ebû Bekir'e biat edildiği yolundaki iddiaları reddeder. Ona göre Ebû Bekir'e biat edenler Ali'ye düşmanlık beslemeyen faziletli ve emin kimselerdir.

Eserleri. Kaynaklarda yetmiş kadar eseri olduğu belirtilen İskâfî'nin *Nağzü'l-'Osmaniyye*, *er-Red 'ale'l-'Osmaniyye*, *Münâkazâtü'l-'Osmaniyye* gibi adlarla anılan eseri günümüze ulaşan bölümleriyle neşredilmiş (Câhiz, *el-'Osmaniyye*, [nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1374/1955 içinde], s. 281-343), yine Hz. Ali'nin üstünlüğüne dair *el-Mi'yâr ve'l-muvâzene* adlı eseri Muhammed Bâkir el-Mahmûdî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1402/1981; Far. trc. Mahmûd Mehdî Dâmegânî, Tahran 1374). Ancak bu eserin müellifin oğlu Ca'fer'e ait olabileceği şüpheleri kesin olarak giderilememiştir. İskâfî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *Kitâb 'ale'l-Nazzâm*, *Kitâbü İşbâti halki'l-Kur'an*, *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Müşebbihe*, *Kitâbü Beyâni'l-müşkil 'alâ Burğûs*, *Nağzü Kitâbi Hafs*, *Kitâbü'n-Nağz li-kitâbi'l-Hüseyn en-Necâr*, *Kitâbü'r-Red 'alâ men enkere halka'l-Kur'an*, *Kitâb 'alâ Hüseyn fi'l-İstiât'a*, *Kitâb 'alâ Hişâm*, *Kitâbü Nağzü Kitâbi İbn Şebîb fi'l-va'id* (öbür eserlerinin isimleri için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 213).

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntişâr*, s. 19, 68-69, 74, 76, 103; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 157, 177, 185, 202, 225, 537, 557-558, 599; Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red* (nşr. M. Zâhid Keveserî), Beyrut 1388/1968, s. 34; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 213; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 169-171; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 416; İsferyânî, *et-Tebîr* (Keveserî), s. 44, 48; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), s. 58; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), I, 150; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Beyrut 1387/1967, XIII, 219-295; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 78; Makrizî, *el-Hıta*, II, 346; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Bey-

rut 1971, V, 221; Sezgin, *GAS*, I, 619; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 209, 282, 303; "al-İskâfî", *EP* (İng.), IV, 126-127; Nâsır Güzeşte, "İskâfî", *DMBİ*, VIII, 342-346; Josef van Ess, "Eskâfî", *EI*, VIII, 601-602.

İSA DOĞAN

İSKÂFÎ, Ebû İshak

(أبو إسحاق الإسكافي)

Ebû İshak Muhammed
b. Ahmed b. İbrâhîm el-Kâtib
el-Karârîti el-İskâfî
(ö. 357/967)

Abbâsî veziri.

Nehrevan'a bağlı İskâf'ta dünyaya geldi. Yetmiş altı yaşlarında vefat ettiğine dair rivayetler dikkate alınarak 281 (894) yılı civarında doğduğu kabul edilebilir. İskâfî nisbesiyle tanınan diğer şahsiyetlerden ayırt edilmek için Karârîti diye anılır. İskâfî, Abbâsî Devleti'nde hâciblik, şahnelik, muhtesiblik gibi görevler üstlenmiş olan Muhammed b. Yâkût'un kâtipliğine tayin edildi (320/932). İbn Yâkût bir süre sonra yetkilerini ona devretti. 321 (933) yılında İbn Yâkût ile Ahvaz'a giden askerler arasında bulunan İskâfî'nin o zamana kadar görülmemiş bir şekilde halkın mallarını müsâdere etmesi, kapalı dükkânları açtırarak ticaret mallarına el koyması (İbn Miskeveyh, I, 255; İbnü'l-Esîr, VIII, 249) halifeyi rahatsız etti. Bunun üzerine İbn Yâkût ve kardeşiyle birlikte yakalanıp göz altına alındı (6 Cemâziyelevvel 323 / 13 Nisan 935), evi yağmalanarak paralarına el konuldu. Ancak Bağdat'taki karışıklıklardan istifade eden İskâfî aynı yılın zilhicce (kasım) ayında hapisten kurtuldu.

Müttakî-Lillâh halife olunca (940) Vezir Ebû Abdullah el-Berîdî'yi azletti. Bunu fırsat bilen İskâfî, Berîdîler'in Bağdat'ı terketmesinin ardından idareye hâkim olan Deylemîler'in lideri Kür Tegin'e vezirliğe talip olduğunu bildirdi ve Kür Tegin'in baskısıyla vezâret makamına getirildi (12 Şevval 329 / 10 Temmuz 941), Kür Tegin de başkumandanlığa tayin edildi. Fakat askerlerin desteğini kazanamayınca otuz dokuz gün sonra görevinden uzaklaştırıldı ve Kür Tegin tarafından tutuklandı. Onun, aynı yıl Halife Müttakî-Lillâh'ın Türk askerleriyle birlikte Berîdîler'e karşı düzenlediği seferde yer alması hâpiste fazla kalmadığını göstermektedir. İbn Râik emîrî'ü-ümerâliğe tayin edilince bir süre onun kâtipliğini yapan İskâfî, yeniden vezir olan Abdullah el-Berîdî'nin az-

ledilmesi üzerine ikinci defa vezâret makamına getirildi (8 Cemâziyelevvel 330 / 29 Ocak 942). Ancak kısa bir müddet sonra Berîdîler'in Bağdat'ı istilâ etmesiyle kaçıp gizlenmek zorunda kaldı ve Berîdîler'in Bağdat'ı terketmesinin ardından tekrar vezirliğe getirildi (18 Şevval 330 / 6 Temmuz 942). Sekiz ay sonra Hamdânîler'den Nâsîrüddevle'nin baskısı ile halife tarafından görevden alınarak tutuklandı ve malları müsâdere edildi. Daha sonra Bağdat'ı terkederek Dimaşk'a yerleşti. Bir süre Hamdânîler'den Seyfûddele'nin kâtipliğini yaptı. Büveyhî vezirlerinden Ebû Muhammed el-Mühellebî döneminde (950-963) Bağdat'a geri döndü, fakat bir görev almayıp vezir tarafından düzenlenen ilmi ve edebî toplantılara katılmakla yetindi. 348'de (959) Mısır'a giden İskâfî buradan Mekke'ye geçerek hac farızasını yerine getirdi. Muharrem 357'de (Aralık 967) Bağdat'ta vefat etti.

Müttakî-Lillâh döneminin önemli devlet adamlarından olan İskâfî'nin halife nezdinde büyük itibarı vardı. Bağdat'ta kaldığı zamanlar daima etkin rol oynar ve bazan resmî görevi olmadığı halde hadiselerle yön verirdi. İskâfî zulüm ve despotluğuyla tanınmıştır; mal edinme hırsı, görevden alındığı sıralarda mallarının müsâdere edilmesine sebep olmuştur. Ahfeş el-Asgar ve diğerlerinden hadis rivayet etmiş, Muhammed b. Ahmed el-Müfîd ve Ebû'l-Hasan el-Cerrâhî de kendisinden rivayette bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir es-Sûlî, *Ahbarü'r-Râzi-Billâh ve'l-Müttakî-Lillâh* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 31, 64-65, 69, 101, 204-205, 222-223, 228, 230, 244-257; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb* (Abdülhamîd), IV, 340; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 255, 318-319; II, 18-19, 22-23, 25, 38, 41, 48; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 51; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletu Târîhi'l-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebû'l-Faz], XI içinde), s. 323, 329, 335-336, 365, 387; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 318; VII, 9; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 215; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 249, 305, 375, 379, 384, 397, 404, 406, 468; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 285; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 105, 107; XVI, 111-112; Safedî, *el-Vâfi*, II, 41; Tevfik Sultân el-Yûzbekî, *el-Vezâre: Neş'etühâ ve te'avvürühâ fi'd-devleti'l-Abbâsiyye*, Bağdad 1390/1970, s. 199-201, 215-216; *Kitâbü'l-Uyûn ve'l-hadâ'ik fi ahbâri'l-hakâ'ik* (nşr. Ömer es-Saîdî), Dimaşk 1972, IV/1, s. 256, 265, 267; IV/2, s. 360-361, 363; ayrıca bk. İndeks; Şâkir Mustafa, *Mevsû'atü düveli'l-âlemi'l-İslâmî ve ricâli-hâ*, Beyrut 1993, I, 360; K. V. Zetterstéen, "İskâfî", *IA*, V/2, s. 1078; D. Sourdel, "al-İskâfî", *EP* (İng.), IV, 127.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

İSKÂFÎ, Hatîb

(الخطيب الإسكافي)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh
el-Hatîb el-İskâfî
(ö. 420/1029)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Aslen İsfahanlıdır. Hocası Sâhib b. Abbâd'dan nakledilen bir rivayete göre İsfahan esnafından üç kişi dışında âlim yetişmemiştir. Bunlardan biri (Ebû Ali el-Merzûki) dokumacı, diğeri (Ebû Mansûr b. Mâside) hallâc, üçüncüsü de (Ebû Abdullah el-Hatîb) ayakkabıcıdır (Yâkût, IX, 215). İsfahan'dan ayrılıp Rey'e giden ve muhtemelen tahsilini burada tamamlayan İskâfî hatiplik yaptığı için "Hatîb" lakabıyla tanınmıştır.

Eserleri. 1. *Dürretü't-tenzil ve guretü't-te'vil*. Kur'an-ı Kerîm'deki müteşâbih âyetlerin açıklamasına dairdir (Kahire 1327/1909; Beyrut 1393/1973). 2. *Mebâdî'ü'l-luğa*. İskâfî daha çok Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ayn*'i, Ebû Amr eş-Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Cim*'i, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *el-Garîbü'l-muşannef*'i, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî'nin *Kitâbü'n-Nevâdir*'i ve İbn Düreyd'in *Cemheretü'l-luğa*'sına dayanarak hazırladığı bu lugatıyla tanınır. Önemli müterâdifleri, eski Arap şiirinde geçen ve özellikle Kur'an tefsiriyle ilgili olan garip kelimeleri, Câhiliye devrinde ay ve hafta günlerinin isimlerini, lafızları bir, anlamları değişik, yahut lafızları ayrı, anlamları aynı olan kelimeleri ihtiva eden eserin benzeri çalışmalar arasında önemli bir yeri vardır. Sarf ve nahivle ilgili i'lâl, kalb, cem' şekilleri, iştikak, ibdâl gibi meseleleri incelemesi, daha önceki sözlüklerde yer almayan bazı kelimeleri ihtiva etmesi eserin diğer özelliklerindedir. Müellif, bu eserinde metot hataları yapmak, bir kısım beyitleri sahiplerine isnat ederken yanılmak, müenneslik ve müzekkerlik gibi konularda dikkatsiz davranmakla eleştirilmiştir. *Mebâdî'ü'l-luğa*'nın kısmî bir neşrini Mahmûd Şükrî el-Âlûsî (*Mecelletü'l-Mesrîk*, sy. 11 [Beyrut 1900], s. 498-502), tam neşrini ise Muhammed Bedreddin en-Na'sânî (Kahire 1325/1907) gerçekleştirmiştir. 3. *Halûku'l-insân*. İnsan organlarıyla ilgili isim ve sıfatların örneklerle incelendiği eseri Hıdır Avvâd el-Ukl neşretmiştir (Amman-Beyrut 1411/1991). 4. *Luflu't-tedbir fi siyaseti'l-mülûk* (nşr. Ahmed Abdülbâki, Bağdad 1964; Beyrut 1979). İskâfî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Ğalaţu Kitâ-*